

Ter inleiding

De Franse school bestond in het midden van de negentiende eeuw ruim 350 jaar. Aan dit evenement is evenwel geen aandacht besteed. Ook leidde het niet tot een historisch overzicht van de Franse school. De geschiedenis van dit onderwijsinstituut werd slechts door een literatuurhistoricus geschreven; in 1919 publiceerde K.-J. Riemens een *Esquisse historique de l'enseignement du français en Hollande du XVIe au XIXe siècle*, waarin hij de plaats en betekenis van het onderwijs van de Franse taal in het Nederlandse onderwijssysteem in genoemde periode uiteenzette. Voor hem waren Brabanders, Vlamingen, Walen en Hugenoten de bevolkingsgroepen die het gebruik van de Franse taal in de Nederlandse context bevorderden. Zij stimuleerden de oprichting in de noordelijke Nederlanden van Franse scholen, die zich kenmerkten, hoewel Nederlandse onderwijsinstellingen, door onder meer onderwijs in de Franse taal.

Vanwege hun keuze voor de protestantse confessie waren genoemde bevolkingsgroepen sedert de zestiende eeuw tot en met de zeventiende eeuw uitgeweken naar de Nederlanden, in het bijzonder naar de noordelijke Nederlanden. In de rooms Katholieke landen – de zuidelijke Nederlanden en Frankrijk – werd hun aanwezigheid niet op prijs gesteld. Ze moesten elders een gelegenheid zoeken om aan de bijzondere vorm van hun geloof uiting te geven en om hun calvinistische confessie te beleven. Gedurende hun verblijf in de Nederlanden introduceerden de protestantse vluchtelingen talenonderwijs, hoewel Chr. Berkvens-Stevelick in 1985 in een hoofdstuk *Hugenoten in La France aux Pays-Bas* onder redactie van P. Blom e.a. terecht opmerkte dat de invloed van met name Hugenoten op het gebruik van de Franse taal op Franse scholen gerelativeerd diende te worden. De Franse taal werd al sedert de vijftiende eeuw gebruikt in regeringskringen en in maatschappelijk hogere milieus. Juristen schreven hun teksten in het Frans. Diplomaten spraken en overlegden met elkaar in de Franse taal. De hogere maatschappelijke groeperingen namen het gebruik van de Franse taal van de bestuurlijke en juridische elite over en maakten er hun gespreks- en schrijftaal van. De betekenis van de Franse scholen voor het bezigen van deze taal zou, naar het oordeel van Berkvens-Stevelick, dan ook nauwelijks aangegeven kunnen worden. Voor de gegoede maatschappelijke milieus – de maatschappelijk hogere milieus en de middengroeperingen – was de Franse taal conversatie- en communicatietaal, maar de vraag voor hen was of het gebruik ervan verbeterd en vermeerderd werd door het volgen van lessen in de Franse taal op Franse scholen.

Hoewel belangwekkend werd de publicatie van auteur Riemens in de loop van de twintigste eeuw verouderd geacht. Uit *Het lager onderwijs in Gelderland 1795-1858* van P.Th.F.M. Boekholt, dat gepubliceerd werd in 1978, en uit *Modèles éducatifs et circulation des hommes: les ambiguïtés du second Refuge* van W.Th.M. Frijhoff, een artikel dat in 1986 onder redactie van J.A.H. Bots opgenomen was in *La Révocation de l'Edit de Nantes et les Provinces-Unies 1685*, kon worden afgeleid dat nader onderzoek naar de Franse school in de Nederlanden gewenst was. Ook W. Kuiper merkte in zijn publicatie uit 1961 *Historisch-didactische aspecten van het onderwijs in het Duits* op dat historisch onderzoek naar de Franse school gedurende de negentiende eeuw ontbrak. Aan deze vraag werd overigens niet door een onderwijshistoricus tegemoetgekomen. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw werden er weliswaar door historisch geïnteresseerden berichten, mededelingen en artikelen gepubliceerd in het kader van plaatselijke ontwikkelingen van Franse scholen, maar een meer omvattende tekst over de geschiedenis van de Franse school in Nederland leverden bedoelde uitgaven niet op. Het ontstaan en de ontwikkeling van de Franse school in Nederland moest opnieuw geanalyseerd en beschreven worden.

Duidelijk was inmiddels dat de Franse school een vorm van voortgezet onderwijs was, die zichtbaar werd in een drietal gedaanten. Het was beroepsonderwijs, een uitbreiding van lager onderwijs en een begin van het latere middelbaar onderwijs. Deze drie vormen van onderwijs waren uitingen van particulier initiatief en konden aanvankelijk niet rekenen op financiële steun van stadsbesturen of van de landelijke overheid. De Franse scholen werden veelal door stedelingen gewaardeerd; ze maakten deel uit van de plaatselijke trots. De ouders van de deelnemers – leerlingen in de leeftijd van 10 of 12 jaar tot 15 of 17 jaar – moesten veel schoolgeld betalen. Ze waren er ook toe bereid; de Franse school bood niet-academische beroepsperspectieven. Toch was de geldelijke positie van de Franse scholen verre van stabiel, hoewel hun leerlingen veelal uit goeie kringen afkomstig waren. De kosten van Franse scholen waren tamelijk omvangrijk, vooral wanneer er sprake was van kostscholen, scholen waar leerlingen gedurende geruime tijd in levensonderhoud met huisvesting verbleven. De bestaansduur van Franse scholen was dan ook wisselend; sommige onderwijsinstellingen konden zich jaren achtereen handhaven, andere scholen mislukten reeds korte tijd na hun oprichting. Over het algemeen voldeden bedoelde onderwijsinstellingen aan een maatschappelijke behoefte. De maatschappelijke middengroeperingen en de hogere milieus vroegen als het ware om Franse scholen. In de achttiende eeuw bleken gemeenten zelfs in toenemende mate bereid hun plaatselijke Franse school financieel te ondersteunen en van gebouwen te voorzien die omgebouwd konden worden tot schoolruimten. Deze regelingen boden zekerheid. Franse scholen werden reguliere fenomenen binnen het Nederlandse schoolsysteem.

De eerste vorm van voortgezet onderwijs was de Franse school als handelsschool, een vorm van beroepsonderwijs. Zakenlieden wensten dat hun opvolgers relevant geschoold waren als zij de handelswereld betraden. Een opleiding in het gebruik van de Franse taal kwam tegemoet aan het verlangen en de behoefte aan geschoolde functionarissen van handelaren en zakenlieden. Hun opvolgers dienden tevens goed geïnformeerd te zijn in rekentechnieken en in boekhoudkundige werkzaamheden. Franse handelsscholen waren plaatselijke onderwijsinstellingen waar financiële functionarissen met handelskennis werden opgeleid. Deze ontwikkeling kwam in de noordelijke Nederlanden sedert het einde van de vijftiende eeuw op gang. De invloed van de zuidelijke Nederlanden met belangrijke handelssteden als Antwerpen, Brugge en Gent was onmiskenbaar. Noordnederlandse handelssteden volgden de ontwikkelingen in het zuiden van de Nederlanden. De oudste handelsscholen in de zuidelijke Nederlanden werden in de loop van de elfde eeuw opgericht. De eerste Noordnederlandse handelsschool was van 1482.

De tweede vorm van Franse scholen hield voortgezet onderwijs in en ontstond onder invloed van Brabanders, Vlamingen en Walen, van Zuidnederlanders. Zij namen met hun komst naar de noordelijke Nederlanden hun eigen onderwijsinstellingen mee die hun aanduiding Franse scholen verkregen door de opname van de Franse taal in het onderwijsprogramma van hun scholen. Het waren onderwijsinstellingen voor lager onderwijs waar onderwijs gegeven werd in lezen en schrijven en veelal ook in rekenen. Op sommige onderwijsinstellingen werden deze schoolvakken gegeven in het Frans, het waren oorspronkelijk Waalse scholen. Ook Brabanders en Vlamingen waren gewend op sommige van hun Zuidnederlandse Nederlandstalige scholen aandacht te besteden aan de Franse taal. Zij introduceerden deze vorm van onderwijs als met Frans uitgebreide lagere scholen in Noordnederlandse steden waar zich veel Zuidnederlanders ophielden. Het onderwijsprogramma van het lager onderwijs onderging een uitbreiding met onderwijs in de Franse taal, waardoor deze Waalse scholen, hoewel lager onderwijs, de status verwierven van voortgezet lager onderwijs. Het aantal schooljaren nam door de uitbreiding met Frans toe; de meeste leerlingen verbleven na het lager onderwijs nog om en nabij twee jaar op de lagere school. Ze waren, evenals de Franse handelsscholen, onderwijsinstellingen bestemd voor leerlingen uit de maatschappelijke middenniveaus van ambachtslieden. De tweede vorm van voortgezet onderwijs kon – hoe bescheiden dan ook – doorgaan als een voorbereiding op de eerste vorm van voortgezet onderwijs, het handelsonderwijs.

De derde vorm van voortgezet onderwijs, ten slotte, werd evenzeer Franse school genoemd, maar kende een omvangrijker onderwijsprogramma met, naast Frans lezen en schrijven, soms Duits en Engels, veelal aardrijkskunde, een enkele maal geschiedenis, en ten slotte de vakken van de Franse handelsschool, zoals

rekenen, boekhouden en wiskunde. Geleidelijk aan ging de eerste vorm van Frans onderwijs – het handelsonderwijs – op in de derde vorm van Frans onderwijs. Het onderwijsprogramma kon sedert de achttiende eeuw aangeduid worden als algemeenvormend en het verloor zijn beroepsvoorbereidend karakter. Het hierbedoelde onderwijsinstituut leek als school voor middelbaar onderwijs gestimuleerd te worden door Hugenoten, hoewel Noordnederlandse onderwijsgevers evenzeer belang hadden in en betrokken waren bij Franse scholen. Beide groepen stelden een breder en andersgericht onderwijsprogramma op, dat bovenal gericht was op maatschappelijk hogere en middengroeperingen. Nederlandse en Hugenootse ouders zochten voor hun kinderen een mogelijkheid om een bredere opleiding te ontvangen dan die van de uitgebreide Franse lagere school. Zij stuurden hun kinderen naar Franse kostscholen, die naast dagleerlingen ook leerlingen opnamen die gedurende langere tijd als kostschoolleerlingen in het instituut verbleven. Docenten werkzaam aan deze onderwijsinstellingen waren behalve onderwijzers ook opvoeders. Ze droegen bij, behalve aan de cognitieve ontwikkeling, aan de morele ontplooiing van hun leerlingen. Terwijl Franse scholen veelal stedelijke onderwijsinstellingen waren, konden zogenoemde Franse kostscholen die het bezit waren van ondernemende onderwijsgevers, tevens aangetroffen worden op het platteland. Buiten de steden kon aan het onderwijs en de opvoeding van leerlingen geconcentreerde aandacht gegeven worden.

Tegen het einde van de achttiende eeuw werd de structuur van het schoolstelsel van zowel zuidelijk als noordelijk Nederland gekenmerkt door een drietal lagen. De eerste onderwijslaag was het gewone lager onderwijs – omstreeks 1975 in Zuidnederland en sedert 1982 in Noordnederland scholen voor basisonderwijs genoemd – met vakken als onder meer lezen, schrijven, taal en rekenen, dat bestemd was voor alle leerlingen van de Nederlandse samenleving in de leeftijd van 6 tot 12 jaar. Daarnaast kwamen er Franse scholen voor. Het waren onderwijsinstellingen voor lager onderwijs uitgebreid met onderwijs in overwegend de Franse taal. De leerlingen bleven twee tot drie jaar langer op school dan de periode van de gewone lagere school. De tweede onderwijslaag bestond uit wat vanaf 1818 met de vakken Nederlands, Frans, aardrijkskunde, geschiedenis en wiskunde middelenbaar onderwijs genoemd werd en dat gegeven werd op zogenoemde Franse scholen – de vroegere Franse kostscholen – bestemd voor een beperkt aantal leerlingen in de leeftijd van 12 jaar tot 16 of 17 jaar uit maatschappelijke middengroeperingen. Deze scholen namen de oude handelsscholen op, die geleidelijk aan hun status van beroepsonderwijs verloren hadden en in de loop van de jaren uitgroeid waren tot scholen voor overwegend algemeen vormend onderwijs. De derde onderwijslaag werd gevormd door Latijnse scholen, waar leerlingen voorbereid werden op een academische studie waarvoor kennis van de Latijnse taal

noodzakelijk was en vereist werd. Latijnse scholen waren, hoewel er een beduidend verschil was in onderwijsprogramma's, concurrenten van Franse scholen. Beide streeden om de aanduiding middelbare school, een strijd die in de negentiende eeuw beslist werd. In Zuidnederland behoorde de Latijnse school tot het middelbaar onderwijs, in Noordnederland werd de Latijnse school gerekend tot de eerste fase van het hoger onderwijs. De hogeschool rondde uiteindelijk als universiteit de hiërarchische structuur van het Nederlandse onderwijssysteem af.

Over de ontwikkeling van het lager onderwijs is reeds veel bekend, zoals bleek uit *Back to the schoolyard* uit 2008 van dr. J.M.Fr. Willemsen. Opmerkelijk is dat de vorm en inhoud van de Latijnse school in de geschiedenis van het Nederlandse onderwijs een evidente plaats veroverd hebben, waaraan onder meer H.W. Fortgens veel bijgedragen heeft in 1956 met *Meesters, scholieren en grammatica* en in 1958 met *Schola Latina*. Een geschiedenis over de Franse scholen komt in onderhavige uiteenzetting over scholen voor middelbaar onderwijs aan de orde, waarbij de welhaast onoverzichtelijke onderwijsprogramma's opvallen. Het was een vorm van onderwijs die bovenal tegemoet kwam aan de onderwijsverlangens van de maatschappelijke middengroeperingen.